

**PROLEGOMENA LA STUDIUL GUVERNĂRII PRIN ACTUL SCRIS -
LOCUS CREDIBILIS ȘI EVOLUȚIA CHIROGRAFELOR**

Mihai SAFTA*

Abstract: *Prolegomena to the study of governance through the written word - Locus credibilis and the evolution of the chirographs.* The present study is a research of the most recent works regarding the institution known as a place of authentication in the Middle Ages. The interest for this ecclesiastical institution is a way to understand the ascending theme of government that dominates the present European society, dominance achieved by means of the written word. Starting with the 13th century the Latin Western World developed centralized institutions, in order to consolidate and bureaucratize the affairs of the crown. In the case of the medieval kingdom of Hungary, this institution, the locus credibilis, has been described erroneously as a unique institution, much as the concept of familiaritas. By means of a comparative approach we bring arguments against this idea, and encourage further studies regarding the means of implementations and reception of the medieval law.

Keywords: *place of authentication, medieval governance, Transylvania, institutional particularities, medieval law.*

Rezumat: *Prin prezentul studiu se dorește să se prezinte instituția medievală denumită loc de adevărire (locus credibilis), de la ideile recente din istoriografie la o nouă abordare comparată. Interesul pentru această instituție ecleziastică este generat de necesitatea de a înțelege originile temei ascendente de guvernământ dominantă în prezent. Începând din secolul al XIII-lea, în Europa Occidentală se implementează instituții centralizatoare pentru a consolida și birocratiza administrația regală. În cazul regatului Ungariei medievale, această instituție, locus credibilis, este descrisă ca o instituție unică, specifică, precum este descris și conceptul de familiaritas. Printr-o abordare comparativă ne propunem să argumentăm împotriva acestei opinii eronate, introduse forțat în istoriografia instituției, dar în egală măsură să încurajăm noi studii ce privesc implementarea și receptarea dreptului medieval.*

Cuvinte-cheie: *drept medieval, Transilvania, locus credibilis, autentificare, guvernământ, particularități instituționale.*

1. Noțiuni introductive

O instituție a regatului maghiar¹, produs al secolului al XIII-lea, considerată fiind specifică dezvoltării și multiplicării documentelor scrise, este denumită *locus credibilis* (cu forma de plural *loca credibilia* în terminologia latină și *hiteleshely* în terminologia maghiară). Creșterea semnificativă de documente scrise, în special cele de tip donativ, sau transferuri de posesiune, autentificare de privilegii, confirmări ale diferitelor drepturi au creat în regatul patrimonial maghiar această instituție, numită și loc de autentificare, aparent considerată o particularitate regională.²

Aceste locuri de adeverire funcționau în interiorul unui convent, de cele mai multe ori, iar apoi au apărut și în orașe sub forma de proto-notariate. Dintre aceste convente, cele ale Ordinului Benedictin s-au distins în secolul al XIII-lea. Ordinul Benedictin a rămas, chiar și după invazia tătarilor, cel mai numeros și răspândit din regatul maghiar, cu aproximativ 50 de mănăstiri (spre începutul secolului al XIV-lea). O mare parte din aceste mănăstiri, dar și un număr redus de mănăstiri aparținând Ordinului Cistercian funcționau și ca locuri de adeverire sau *loca credibilia*. Dacă inițial erau 10 în anul 1231, numărul lor ajunge la 65, iar apoi este redus la 45 în 1351.³

Locus credibilis întocmea actul dorit în schimbul unei taxe, îl autentifica și era dispus să îl păstreze pentru totdeauna în sacristie. De asemenea întocmea contracte, numite mai târziu mărturie (*fassio*), consemnări de avere și hotărâciri, iar în situații deosebite și explicite întocmea copii autentificate (sub forma unui *transsumptum*) ale documentelor. De la sfârșitul secolului al XIII-lea, locul de adeverire întregea donațiile regale, primea ordinul scris pentru introducerea donatului (*statutio*), întocmea certificatul despre efectuarea donației și raportul (*relatio*) către cancelaria regală. De asemenea, pregătea actele cu privire la procese, iar reprezentanții locului de adeverire (denumiți *pristaldus*) erau solicitați ori de câte ori se întocmea o consemnare privind cercetarea unei plângeri și efectuarea citației sau audierea de martori, precum și ducerea la îndeplinire a sentinței.⁴

Un alt aspect important este participarea în procedurile judiciare ca martori. Începând cu secolul al XIII-lea, serviciile erau tot mai necesare în administrarea regională și locală, astfel că aproximativ 80 de astfel de instituții eclesiastice funcționau ca *loca credibilia*. Infuzată de practica instituțiilor eclesiastice, *loca credibilia* adoptă obiceiul de a păstra o copie a documentului emis, fiind atestate astfel primele registre. Ca o consecință a dezvoltării acestor registre, însoțite de un sigiliu specific autentificării, chirografele cad în desuetudine. Primul document astfel autentificat este de la 1201.⁵ Din 1230, sigiliile devin tot mai des folosite în autentificarea documentelor, deseori aceste sigilii erauacompaniate de o inscripție ce le facilita identificarea, după sfântul patron al instituției respective. Cu certitudine putem afirma faptul ca secolul al XIII-lea, prin *loca credibilia*, precum și cronicile compuse despre istoria regatului (i.e. Gesta Hunorum et Hungarorum al lui Simon of Kéza și Cronica pictată de la Viena) și prezența nobililor străini, pornește o schimbare esențială în dezvoltarea actului scris și a centralizării autorității regale, subminând chirografele și contractele private medievale dezvoltate după *stipulatio* din dreptul roman clasic.

Terminologia romană a fost introdusă în sfera dreptului cutumiar prin două filoane. Primul și poate cel mai important, în ceea ce privește numărul de documente scrise și stereotipuri de documente, reprezintă instituțiile eclesiastice. Acestea au fost implicat încă de la primele atestări ale regatului maghiar în administrația sa, transformând plângeri orale în acțiuni scrise și evenimente judiciare în fapte legale. Cel mai comun instrument era *litterae relatoriae*, scrisoarea de raport, ce comunica într-o manieră schematică mărturiile oculare ale clericilor în administrarea legii. Intenția era de a stabili o uniformitate a limbajului și a practicii de procedură juridică. Această funcție de omogenizare a fost îndeplinită de mănăstiri și capitluri, ce îndeplineau rolul dual de locuri de autentificare.⁶

Al doilea filon, a fost reprezentat de instrucția populației sub patronajul Bisericii, cu scopul de a promova actul scris, prin persoane educate în universități din Europa medievală, purtători ai titlului de *magister*. Acești învățați, provenind fie din mediul laic sau eclesiastic, au suferit o serie de modificări în ceea ce privește scopul, în acest sens ei au trecut treptat în folosul societății laice, au activat la curia regală, sau la curiile regionale mai mici, diseminând informațiile

și stilionarele de acte deprinse în universitățile vizitate, contribuind în spațiul studiat de noi la evoluția paralelă a termenilor de *magister* și *litteratus*. Marea majoritate a documentelor privitoare la spațiul transilvănean, utilizează destul de des substantivul de *magister*, cu accepțiuni largite. Dintre cei care frecventau universitățile din Europa medievală a secolului al XIII-lea, în perioada 1240-1260, și-au însușit un stil de scriere specific, ce permitea un ritm mai accelerat de producție, sau mai bine spus de întocmire și emitere de acte sau documente. Acest tip de scriere era numit scriere magistrală, iar promotorii ei purtau titlul de magistru.⁷

Principalul sens al termenului de *magister*⁸ este de comandant, mai marele peste ceva, fără a sugera în mod direct o anumită educație, putând eventual să o presupună. Sensul acesta este regăsit în privilegiile solemne emise de cancelaria regală de la sfârșitul secolului al XII-lea. La 1198 mai marele peste îngrijitorii odăilor regelui este denumit *magister cubicularium*, iar după anul 1220, lista celor ce poartă titlul de *magister* este mult mai extinsă: marele vistier (*magister tavernicorum*), marele stolnic (*magister dapiferorum*), marele paharnic (*magister pincernarum*), marele comis (*magister agazonum*), marele ușier (*magister ianitorum*), precum și alți mari demnitari din categoria baronilor aflați în slujba reginei și/sau a regelui. În secolul al XIV-lea, printre personajele purtătoare a titlului de magistru amintim notari, protonotari, judele curții regale (*judex curie regis*) și palatinul regatului (*palatinus regni Hungarie*). Fără a face parte din categoria baronilor, actele consemnează calitatea de magistru pentru unii membrii ai cancelariei regale: cancelarul curții, vicescancelarul, notarul special al curții regelui, judele curții reginei și al judele curții regelui, iar începând cu secolul al XV-lea avem tot mai multe exemple de protonotari ai cancelariei regale.⁹

Instituția considerată unică pe teritoriul regatului patrimonial maghiar, în pofida rolului dual îndeplinit, era considerată mai mult decât un simplu *scriptoria*, un centru de copiere. Pe lângă rolul desfășurat în furnizarea martorilor, verificarea și autorizarea diferitelor tranzacții, precum și întocmirea de documente, de titluri de posesiune, *locus credibilis* îndeplinea funcția vitală de a debarasa guvernământul regal, preluând diferite sarcini administrative în numele regelui și/sau a principalilor săi agenți. Fundamentul acestei instituții se regăsește în decretul papei Alexandru al III, din 1166, ce prevede condiția conform căreia, după decesul martorilor, sunt considerate valide doar acele documente ce au fost întocmite de notarii publici (*manu publica*), sau cele ce purtau un sigiliu al autenticității.¹⁰

În ceea ce privește capitlurile și conventurile ce îndeplineau și funcția de *locus credibilis*, locuri de adevărire, emitente de acte, unele cu drept de pecete autentică, acestea aveau în componență personal calificat, inițiat în practicile juridice. O puternică dovadă în acest sens sunt prevederile sinodului de la Buda, din anul 1279. Arhidiaconi erau obligați să aibă cunoștințe temeinice de drept canonic, dar și cutumiar, aveau drept de judecată în probleme de căsătorii și purtau frecvent titlul de magistru.¹¹

Există cazuri în care mulți oameni dintr-un capitlu au purtat titlul de magistru, iar unii pe lângă acesta au avut și titlu de doctor în drept canonic. Titlul de *magister* este considerat un titlu academic, ce reflectă nivelul de educație, unii dintre aceștia au devenit renumiți prin cronicile sau însemnările lor, precum magistru Rogerius, canonic la Oradea, ce întocmește la Sopron în 1243, cub numele de *Carmen miserabile super destructione regni Hungariae per Tartaros facta*, iar un alt exemplu memorabil este magistru Ioan, arhidiacon de Târnava, din biserica Transilvaniei, cronicar oficial al regelui Ludovic I.¹²

2. Origine, funcționalitate și atribuții

Începând cu secolul al XIII-lea, prin domnia lui Andrei al II-lea și noile sale instituții implementate, denumite *novae institutiones*, reprezentând donații extensive de pământ credincioșilor săi, donații considerate cu caracter perpetuu și ereditar. Această politică aparent risipitoare avea scopul de a stabili relațiile cu nobilii, *marii înzestrați*, care au primit pământuri în felul acesta. În anul 1217, pentru marii demnitari ai regatului apare un nou nume colectiv, acela de baroni (*barones*), care s-a asimilat repede și s-a transmis până la sfârșitul Evului Mediu. Dacă până în secolul al XI-lea se foloseau denumiri precum comite, sau iobag în secolul al XII-lea, din secolul al XIII-lea regele îi numește în documente baroni, aleși mereu din nobilime, sau dintre membrii celor mai alese clanuri. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, constatăm înmulțirea rapidă a documentelor scrise. În parte, aceasta se explică prin necesitățile guvernării, dar mai mult a fost o urmare a pretențiilor crescânde ale nobilimii. Dacă inițiativa poate fi urmărită până la cancelaria lui Andrei al II-lea, prin obiceiul de a cuprinde în scris acte ale donațiilor regale și a sentințelor judecătorești, apogeul este atins sub cancelaria și implicit domnia lui Ludovic Cel Mare.

Pe parcursul secolului al XIII-lea, diplomatica de la curte și cancelaria regală au fost completate de o instituție considerată de mulți istorici drept o instituție specific maghiară, numită *locus credibilis*, sau locul de adevăritare. Aceasta era o instituție ecleziastică (reprezentată prin capitluri episcopale sau mănăstirești), care presta servicii de autentificare, pentru lumea laică, dar activau și în administrația publică. Primele demersuri de a crea această instituție, le regăsim în secolul al XI-lea, când exista obiceiul de a depune jurământ în fața capitlurilor, precursor al judecății lui Dumnezeu. Cel mai important și detaliat registru despre aceste procese, este cel de la Oradea (*Regestrum Varadinense*), cu procesele verbale a 389 de cazuri juridice prezentate capitlului din Oradea, între anii 1208-1235.¹³

Între anii 1250 și 1330, centralizarea aparatului birocratic ecleziastic, precum și extinderea aparatului administrativ al Bisericii au afectat fundamental producerea de documente scrise din tot spațiul Europei medievale, sau mai bine spus a spațiului delimitat de conceptul *Christianitas*. Această dezvoltare instituțională își atinge apexul în momentul începerii așa numitului "exil al papalității", anume mutarea la curtea de la Avignon. În calitate de emitent de documente, Biserica, producea din acest moment documente cu caracter legal, fiscal și administrativ superioare oricăror variații cutumiare, fie locale sau generale. Nevoia de a crea documente și de a le păstra copii în arhive s-a născut, după cum consideră uni istorici¹⁴, din nevoia de a păstra însemnări privitoare la finanțele, diplomația și posesiunile Sfântului Scaun, dau și note asupra privilegiilor date, sau a privilegiilor regale primite.

Practica scrisului, reconsiderarea în epocă a sistemului de valori culturale și sociale, respectiv promovarea unei noi atitudini față de educație și cultura scrisă, sunt discutate recent¹⁵ și descrise astfel: "Ca urmare a acestor schimbări, s-a ajuns treptat ca noblețea înăscută să fie completată de una nouă, dobândită prin instrucție"¹⁶. Este interesant de urmat această idee, în contextul în care "nobilimea de robă", era demult afirmată ca o concurent direct al nobilimii înăscute, iar majoritatea celor denumiți ca o nobilime nouă, instruită făceau parte din lumea clericilor. Procesul de alfabetizare, sau de predispoziție pentru actul scris a avut loc într-o societate marcată de numărul mare al neștiutorilor de carte, iar astfel s-a ajuns ca scrisul să fie investit cu o valoare simbolică și sacră, după cum rezultă din preambulul multor acte. De aici prestigiul și puterea scrierii, numărul tot mai mare al celor care înțeleg să profite de

avantajele sale, ajungând să promoveze un nou tip de comunicare, să se bucure de prețuirea celor din jur și să beneficieze chiar de ascensiune socială.¹⁷ Societatea era însă privită din punctul de vedere al canonicilor și/sau al fraților care se considerau *literatus*, în virtutea cunoștințelor de limba latină și greacă, oricine nu stăpânea aceste două limbi era considerat *aliteratus*, analfabet, ignorant, laic.

Un aspect important al cercetării noastre se regăsește în schimbările impuse de al patrulea Conciliul de la Lateran (1215), ce a stimulat în majoritatea monarhiilor medievale (în teritoriile cunoscute azi sub numele de Spania, Anglia, Franța, Sicilia, Ungaria, Danemarca, etc) o predispoziție spre actul scris. Începutul secolului al XIII-lea a reprezentat perioada marilor legiferări, perioadă fertilă pentru a crea așa numitele constituții medievale, considerate ca fiind germenii constituțiilor moderne.

În continuare vom analiza câteva caracteristici ale unor instituții similare cu *loca credibilia*, instituții care deși diferite ca nume, se regăsesc funcțional în modelul descris de așa zisa instituție specifică a regatului maghiar. Folosința sigiliului, ca și un prim element în autentificarea unui documente era o practică aproape unitară, începând cu documentele emise de cancelaria papală și până la cel mai mic emitent de documente. Sigiliul garanta nu doar veridicitatea unui document, dar îi conferea puterea de a suplini documentul original, extrem de prețios, cu valoare probatorie și de obicei cu o vechime considerabilă, păstrat ca o moștenire din tată în fiu. Vechimea originalului îl făcea greu de transportat și prezentat în diferite tranzacții sau instanțe din diferite zone ale regatului. Condiția sa degradată datorită vechimii, și precaritatea unei călătorii, făcea copia autentificată prin sigiliul instituției emitente să suplinească originalul în totalitate, din punct de vedere juridic și să ofere o alternativă riscului de a pierde originalul.

O alternativă a sigiliului însă, devine folosința proto-notarilor. Aceștia acționau într-un sistem binar dezvoltat în Anglia, unde notarii funcționau în general doar în sfera eclesiastică.¹⁸ Originea acestui sistem nu poate fi însă atribuită spațiului britanic, după cum reiese din alte instituții similare dezvoltate în zone logistic imposibil de influențat pe perioade scurte de timp. Semnul distinctiv al acestora notari oferea o formă alternativă sau adițională de coroborare. Funcția notarului era aceea de martor, prin prezența, el a fost martor și a transcris evenimentele derulate, ori a văzut documentul după care a întocmit copia. Modificările survenite documentelor erau supravegheate îndeaproape de notar. Erau folosiți de asemenea în rezolvarea litigiilor inter-clericale, să producă copii legalizate de documente și să suplimenteze personalul curții. Această ultimă atribuție a fost stimulată de decretele Conciliului de la Lateran IV.

Interesant însă este faptul că, documentele autentificate de notari, nu erau în general considerate probatorii și acceptate de *common law*. Notarii englezi, erau majoritatea clerici, ce aveau un statut dependent de granturi papale sau imperiale. În ceea ce privește folosința martorilor oculari, aceștia erau mereu superiori documentelor întocmite de notari, spre exemplu mărturia oral era preferată dovezilor scrise. Ordinele verbale rămâneau pivotul administrării episcopale.¹⁹

Studii privitoare la ceea ce am putea numi alfabetizarea juridică, sau practica întocmirii de documente cu caracter legal, au început să înflorească după a doua jumătate a secolului al XI-lea, semnalând totodată diferența între instrumente sigilate și nesigilate. Astfel că, în contrast cu zona Mării Mediterane, în Anglia și în zone din nordul Franței, noi vehicule ale alfabetizării juridice au fost create de nevoile astringente ale aparatului administrativ axat tot mai mult pe omogenitate și control. Aceste noi vehicule ale alfabetizării sunt în mare

măsură similară, dacă nu în denumire, cu siguranță în atribuții și funcționalitate. În ce privește cazul Angliei, până în ani 1250, se pare că nu existau ceea ce am numi azi, notari publici, iar în consecință la Conciliul de la Londra din 1237, Otto, legatul papal, a sporit numărul de instituții, printre ele fiind și capitluri (*chapter houses*) și conventuri, a căror sigiliu era considerat autentic.²⁰

Un demers asemănător asupra căruia ne vom concentra într-un alt capitol este delegația legatului papal Filip de Fermo și consecințele Conciliului de la Buda din 1279. Revenind însă la exemple de instituții similare cu *loca credibilia* din spațiul regatului maghiar, avem cazul Franței, unde sigiliu papei, a regelui și a diferitelor case monahale, sau persoane cu competențe judiciare, erau considerate autentice în virtutea preceptelor de drept canonic. Cazul Germaniei este ușor diferit, toate documentele sigilate păstrând calitatea de *fides plenaria*.²¹

Interesante sunt însă diferențele semnalate privitoare la acei *officiates* din Franța, ce emiteau documentele în nume propriu, pe când în Ungaria, capitlurile publicau documente ca și corporații. *Officiales* administrau doar chestiuni legale private, în timp ce *loca credibilia*, prin natura și suportul său ecleziastic, administra și nevoile curiei regale.²²

Începuturile alfabetizării juridice, în spațiul regatului maghiar, pot fi regăsite în secolul al unsprezecelea. În pofida faptului că majoritatea documentelor atribuite Sfântului Ștefan sunt de o proveniență dubioasă, (din cele 10 documente, șase sunt dovedite a fi falsuri, iar celelalte sunt interpolate și reformulate în cursul secolelor), curtea regală a atras mulți învățați din Germania, iar numărul de documente emise a crescut încet odată cu scurgerea secolului al XI-lea. Interesul și respectul pentru documentul scris sunt dovedite în timpul domniei regelui Ladislau I (1077-95), precum și în canoanele Consiliului de la Esztergom, publicate în jurul anului 1100.²³

Majoritatea documentelor emise între secolele XI-XII, au fost comandate de către cel puțin una dintre părțile implicate. Nevoia de a avea drepturile, privilegiile și obligațiile confirmate în scris sunt conforme cu normele celorlalte regate din Europa medievală. Existau și documente redactate de scribii cancelariei regale, iar o caracteristică fundamentală a acestor documente este faptul că autenticitatea lor se regăsea în autoritatea sigiliului atașat, sigiliu ce reprezenta persoana regelui. Chiar dacă practica scrierii, a marcat o schimbare esențială în administrarea regatului, iar garantarea unor drepturi prin documentul scris, este considerată "un mijloc credibil de a comunica mai ales la distanță, de a dispune în mod rațional de cele dorite, neexistând presiunea timpului"²⁴, iar "actul scris a devenit instrumentul prin care trecutul a fost legat de prezent fără distorsionarea generată de factorul uman"²⁵, numărul mare de agenți ai conventurilor sau a mănăstirilor ce îndeplineau expedițiile de a aduna probe și de a servi drept martori în diferite procese, precum și numeroasele cazuri de corupție a *pristaldus*-ului de la început de secol XIII, pun accent tocmai pe factorul uman prezent în actul scris, sau mai bine spus în realizarea actului scris. În ce privește actul scris ca probă irefutabilă, cel puțin pentru secolele XII-XIII, mărturia orală avea mereu autoritate în fața actului scris.

O dezvoltare instituțională asemănătoare regăsim și în zone regatului Franței, în orașul Metz²⁶, unde printr-un act al episcopului Bertrand este creată în 1197 o instituție dedicată conservării documentului sau actului scris, a dovezii scrise și utilizarea acesteia în caz de nevoie. Nimeni nu putea contesta puterea conferită de acest act scris unei tranzacții, promisiuni, a unui jurământ etc. Această valoare, poate chiar autoritate conferită documentului sau actului scris era contrată în epocă, o perioadă în care oralul era superior scrisului. Arhivele, mai bine spus locurile de păstrare a documentelor, locuri unde erau păzite și întreținute actele,

purtau denumirea de *amans*, reprezentând un proces de organizare juridică și organizare cutumiară citadină, specifică²⁷ nu doar orașului Metz, după cum vom vedea, ci și în restul spațiului geografic denumit generic azi Europa Centrală, cunoscut în perioada studiată ca inima creștinătății, suprapusă teritorial fostului Imperiu Carolingian. În secolul al XII-lea, prin intensificarea activității economice, dovada testimonială a fost asistată de aceste locuri de consemnări, ratificată fie de principalul magistrat al orașului, sau delegați ai acestuia, fie de către burghezi sau oficiali desemnați de acesta. Acest impuls dat actului scris a contribuit esențial la primatul său în raport cu mărturia orală.²⁸

Un alt oraș, ce a servit cel mai probabil ca sursă primară a influențelor aduse de episcopul Betrand în orașul Metz, a fost Köln (sau Colonia). Procedul de păstrare a actelor aici era deja bine elaborat: *"A Cologne, on combina les deux procédés en enregistrant les actes sur de petits rouleaux, puis sur des feuilles pliées ou sur des registres qu'on gardait enfermés dans des coffres {scrinea, Schreine} équivalents de Y « arche » messine et de la « ferme » ou de Y « écrivain » des villes flamandes. Partout, ce meuble, au terme de l'évolution considérée, était réputé locus credibilis. Il suffisait qu'un document y fût trouvé pour qu'on le regardât comme authentique, quelle que fût sa forme. (Pour éviter les fraudes, l'accès du meuble était en général réservé aux échevins ou à certains officiers)."*

Acest loc de autentificare, denumit în același mod, *locus credibilis*, îl regăsim și pe teritoriul regatului patrimonial maghiar, dar și în discursul istoriografic ce îl consideră o instituție specifică regatului maghiar. Un studiu comparativ ne permite să vedem și să prezentăm această instituție într-un cadru universal, catolic, ca o instituție specifică secolului al XIII-lea comună multor regiuni aflate sub patronajul Bisericii, implicit în patrimoniul Sfântului Petru. În cazul orașelor Metz și Köln cei desemnați să administreze *mixtum imperium* sau *basse-justice*, *low justice*, erau o parte din congregația diecezei sub care se regăsea zona de interes, iar spre sfârșitul secolului al XII-lea erau organizați într-o comunitate particulară, *Sondergemeinde*, cu trezoreri și *officiales* denumiți *amans*. Cronicile îi descriu pe acești amani ca oameni instruiți, experți în drept profan și canonic. O astfel de specializare, în ambele drepturi, *utrumque ius*, reprezintă cel mai înalt standard al unei pregătiri de excelență.

Dacă până în jurul anului 1230, aceste însemnări păstrate de *amans* aveau doar o funcție mnemonică, începând cu anul 1230, ei încep să se implice în procedura judiciară: *"des amans attestent en justice non pas la formation du contrat lui-même, mais l'existence dans le coffre d'une notice à son sujet. Dès lors et jusqu'au xive siècle, leurs dépositions se réfèrent tantôt à leur souvenir de l'acte juridique, tantôt à une inscription au registre du coffre, pour finir par ne plus concerner que le registre"*²⁹.

Cancelaria regală din Ungaria, s-a inspirat, cel mai probabil din aparatul instituțional și birocratic al cancelariei papale, precum și din alte cancelarii europene (preponderent imperiale) și a fost imitată în timp, la alte dimensiuni, de structurile administrative create în teritoriu, printre care și în spațiul Transilvaniei voievodale. Limba latină utilizată în scrierile acestor cancelarii medievale a fost limba latină vulgară (*sermo vulgaris*) diferită de latina clasică. O posibilă particularitate ar putea fi faptul că "limba latină clasică a fost îmbogățită prin scrierea medievală cu accepțiuni și sensuri noi alături de care și-au făcut loc, pe alocuri, și cuvinte din limbile vorbite (*vulgariter dictum*)"³⁰. Impulsul final³¹, care a adus în prim plan locurile de autentificare, a fost reforma cancelariei regale introduse de regele Bela al III-lea (1173-1196). În timpul domniei lui Béla, beneficiarii au încetat să fie responsabili pentru întocmirea documentului

de înregistrare a tranzacțiilor; această sarcină a fost în schimb repartizată către funcționarii cancelariei regale. Bela III a fost cel mai probabil influențat de modelele din Europa de Vest, parțial francez și, într-o anumită măsură englez, dar nu există nici un acord cu privire la acest punct. László Mezey, de exemplu, a subliniat faptul că educația în domeniul juridic privat francez a înflorit numai după 1220-1230 și, prin urmare, nu ar fi putut influența reforma lui Béla al III. În schimb, Mezey consideră identificarea originii reformelor lui Bela la curtea împăratului Manuel. După afirmația lui Mezey, influențele se pare ca au fost din sfera Imperiului Roman de Răsărit: "It may well be that the 'pragmatic literacy' introduced by Béla's uncle, Manuel I, served as an inspiration, especially in respect of the formal establishment in Byzantium at this time of defined vehicles and instruments of authenticity (*demosiosis*)"³².

Alți istorici consideră că locurile de adevărire au evoluat din oficiul de *pristaldus* și rolul jucat de capitluri în administrarea probei de foc.³³ Importanța acestor *pristaldi* care acționează ca un înscris viu al tranzacțiilor a fost redus prin decretul papei Alexandru III, act prin care după moartea martorilor, toate celelalte instrumente, cu excepția documentelor sigilate, și-au pierdut valabilitate. Mai mult, acești executorii judecătorești au fost deseori mituiți de către părțile implicate. Reînnoirea Bula de aur în 1231 a reglementat și a restricționat rolul *pristaldi*-lor, întrucât articolul 21 stabilit, "pentru că mulți oameni suferă un prejudiciu de executorii judecătorești false, citațiile sau mărturiile lor nu sunt valabile fără mărturia episcopului eparhial sau a capitlului"³⁴.

Această dispoziție a Bulei de Aur din 1231 asistată în mod incontestabil la procesul de dezvoltare a locurilor de autentificare. Cu toate acestea, o influență la fel de importantă a fost procesul probei de foc. Calvarul a fost "o metodă medievală de dovezi legale, bazată pe credința în intervenția divină directă în stabilirea vinovăției; acuzatul era obligat să poarte un fier încins pentru o distanță definită sau trebuia să pună mâna în apă caldă, și era considerat inocent dacă el/ea rămâne nevătămat/ă"³⁵. Activitatea de stabilire a vinovăției sau nevinovăției a fost supravegheată de către instituțiile desemnate de Biserică. Ca o consecință, instituțiile ecleziastice au fost investite cu o autoritate în determinarea probei ce a servit drept bază pentru acumularea lor ulterioară a unei *fides plenaria*. Cu toate acestea, în secolul al XIII-lea, martorii (*testes*) la o tranzacție au acționat ca principal mijloc de probă și aceștia puteau fi ulterior chemați să spună ce și-au amintit. Ca atare, martorii au fost numiți individual și specificat dacă erau *presente* sau *presentibus* în eschatocolul documentului.³⁶

Originea locului de adevărire poate fi atribuită activității cancelariei regale, ce servea drept model, dar poate fi atribuită și dezvoltării judiciare și a probei focului. În egală măsură, ea poate fi reprezentată de dezvoltarea și utilizarea sigiliului autentic, *sigillum authenticum*, ce avea autenticitate deplină, *fides plenaria*.³⁷ O particularitate a sigiliilor, referitoare la autoritatea unui sigiliu, este faptul că în regatul patrimonial maghiar, sigiliul emitentului nu era considerat autentic în ce privește propriile documente. Altfel spus, locurile de adevărire apelau unele la celelalte pentru a-și consemna și înregistra diferitele tranzacții legitime.

Dintre primele locuri de adevărire amintim, capitlurile din Veszprém în 1181, Székesfehérvár în 1184, Buda în 1211 și Arad în 1221.³⁸ "Cele mai productive locuri de adevărire au fost Capitlul bisericii Transilvaniei din Alba Iulia și Capitlul din Oradea, urmate la o distanță apreciabilă de Conventul din Cluj- Mănăstur, capitlurile din Cenad și Arad"³⁹. Până în secolul al XIV-lea, pe teritoriul Ungariei, funcționau aproximativ 70 de astfel de instituții, iar în perioada imediat următoare, sub dinastia de Anjou, locurile de adevărire acopereau tot regatul.

Ca un prim rezultat al dezvoltării și consolidării acestor instituții, "înregistrarea scrisă" a înlocuit "memoria", până cel târziu în ultima treime a secolului al XIII-lea. Instanțele ecleziastice nu acordau recunoaștere deplină unor documente emise de *loca credibilia*, iar acest fapt a deschis calea pentru primii notarii publici care apar în Ungaria. Spre deosebire de locurile de autentificare, notarii publici au avut un rol mult mai redus și competența acestora a fost limitată în mare măsură în sfera dreptului canonic. Desigur, au existat multe cazuri de întrepătrunderi a sferelor de jurisdicție, de exemplu, procese referitoare la proprietatea funciară, precum și alte cazuri de acest tip au fost de obicei "redirecționate" la curțile seculare. Autoritatea regală, este prin definiție subordonată în "lumea catolică a regatului Ungariei"⁴⁰ autorității Bisericii Catolice, astfel că nu putem admite ideea unei supremații a autorității Sfântului Scaun abia spre secolele XIII-XIV. O altă eroare terminologică, apare în considerarea „sferei laicului” externă ”domeniului specific al religiei”,⁴¹.

Locurile de adevărire au proliferat, până în anul 1351, când regele Ludovic I, a retras sigiliile caselor mai mici ce acționau ca *loca credibilia* numite *conventus minuti*: " *Since the owners of proprietary churches and monasteries were able (or so it was alleged) to influence the business of record-keeping, King Louis I (1342-1382) ordered in 1351 that the seals of the smaller religious houses be withdrawn and broken*"⁴². Procesul de reducere, sau mai bine spus de a restricționa și centraliza emiterea de documente, a fost terminată în 1353. Ca o consecință directă, de la mijlocul secolului al XIV-lea, mai multe unități ecleziastice au încetat activitatea ca *credibilitate locală* în timp ce capitlurile din Székesfehérvár și Óbuda, capitlul bosniac, comandamentul cavalerilor Ioaniți din Székesfehérvár - au primit o autoritate la nivel de țară (înțelegem aici regat, în accepțiune termenului latin de *terra*) să emită documente în ceea ce privește tranzacțiile private.

Dintre cei ce au studiat la universitățile din Europa medievală, unii au adus cu ei și modelul (*formularium, formularius*) unor acte pe care au învățat să le întocmească. "Acestea au fost apoi utilizate în practica scrierii la revenire. Cancelariile regale, ale locurilor de adevărire, ale voievodului, palatinului, etc. și-au constituit colecții de modele ale unor tipuri de acte mai des utilizate, ba uneori, chiar un act întocmit a rămas ca și model pentru redactarea altora. Utilizarea stilionarelor în diverse cancelarii nu a generat însă, în mod obligatoriu, o stereotipie a documentelor emise. Modelul a servit la folosirea exactă și corectă a formulelor de adresă, salut, de respectare a caracteristicilor genurilor de acte, a formulelor juridice specifice subiectului conținut"⁴³.

Unele acte emise de cancelariile din secolele XII-XIV au elemente influențate de stilionare, dar sunt departe de a putea fi catalogate ca șabloane. Majoritatea acestor documente "au respectat însă o anumită structură a documentului caracteristică de altfel tuturor actelor emise din cancelariile europene: Protocolul inițial sau *Protocollum* (cu invocația, intitularea, inscripția sau adresa, salutația), Textul sau Contextul (cu preambulul sau *arrega*, notificația sau *promulgatio*, expoziția sau *narratio*, dispoziția, sancțiunea, coroborația), Protocolul final sau *Eschatocollum* (cu data, apreciația, urarea finală, subscripția)"⁴⁴.

3. Categoriile de documente emise de locurile de adevărire

Emiterea de documente considerate interne sau externe, reprezintă activitatea principală aferentă acestei prezentări a locurilor de adevărire (*loca credibilia*). În acest sens, există 3 tipuri de documente create după stilionarele instituției. Primul tip de document se numea *litterae fassionale* și reprezintă tranzacții private, jurăminte, diviziune a proprietății sau

alienare a drepturilor de posesiune. Al doilea tip reprezintă publicarea documentelor numite *litterae relationales*, ce reprezentau rapoarte ale activității și administrării procedurilor din afara instanței, trimise la instanța superioară. Al treilea și ultimul tip de documente, este reprezentat de *litterae transcriptionales*, transcrierea de acte sau scrisori adevărate, cu scopul de a crește siguranța tranzacției, angajamentului, etc. păstrând o copie în arhivele instituției. În ceea ce privește caracterul formal, se pot distinge din nou trei tipuri: *litterae privilegiales*, *patentes* și *clausae*. Structura generală a acestor formulare păstrează structura standardizată secolului al XII-lea, fiind împărțite în trei părți principale, *protocollum*, *contextus* și *eschatocollum*. La rândul lor acestea se împart astfel: *protocollum* cuprinde *intitulaio*, *inscriptio* și *salutatio*; *contextus* cuprinde *arenga*, *promulgatio*, *narratio*, *dispositio*, *clausulae*, *sanctio* și *corroboratio*; *eschatocollum* cuprinde părțile de final și elementele de datare ale unui document: *datatio* (*datum* sau *actum*) și *series dignitatum sor testes*. Principalele diferențe în redactarea documentelor amintite mai sus, anume *litterae privilegiales*, *patentes* și *clausae* se regăsesc în lipsa sau prezența a diferitelor elemente din structura prezentată în paragraful anterior.

Astfel avem prima categorie de documente, *litterae privilegiales* ce cuprinde toate elementele formularului. A doua categorie, *litterae patentes*, nu cuprinde *inscriptio* și *salutatio* în *protocollum*, nu cuprinde *corroboratio* în *contextus* și nu folosește *series dignitatum sor testes* în *eschatocollum*. A treia și ultima categorie de documente emise, *litterae clausae*, adaugă două elemente în *protocollum*, anume *relatio- address* și *relatio-salutatio*. În *contextus* nu regăsim *arenga* și *corroboratio*, iar în *eschatocollum* nu se folosește *series dignitatum sor testes*, la fel ca și în *litterae patentes*. O altă caracteristică a documentelor emise de locurile de adevărire, se referă la materialele subiacente, pergament, hârtie și la scris, simboluri grafice, ornamente, precum și sigiliul. Scribii (sau *notarii*) erau supravegheați de *lector* (al capitolului) și de *custode* (al priorilor), pentru a fluidiza și asigura o redactare și o emitere conform cerințelor și respectând normele legale. Munca lor era ușurat de modele de documente după care lucrau, iar ulterior de formulare tip (stilionare) ce conțineau tipare pentru diferitele forme de acte.⁴⁵

Activitatea "externă" a locurilor de autentificare includea o călătorie de inspecție a limitelor (*reambulatio*), instituirea de noi proprietari pentru imobile (*statutio, introductio*), înregistrarea ultimelor voințe la domiciliu, redactarea de testamente, și desfășurarea de anchete (fie *inquisitio simplex* sau *inquisitio communis*). Procedura în ceea ce privește această afacere "în afara instanței", a început, fie în imediata vecinătate a locului de autentificare sau înaintea unui sau a mai mulți dintre membrii săi și a fost realizată în cea mai mare parte pe cale orală. În cazul mandatelor primite de la curia sau de un judecător regal prin care se dispune o *reambulatio, statutio* sau *inquisitio*, oficialul desemnat competent, deschidea scrisoarea de instruire și o citea cu voce tare în fața clericilor sau fraților. În cele mai multe cazuri, un canonic sau frate a fost apoi trimis la proprietate sau la locul numit în mandat, pentru a realiza lucrarea la fața locului (el era însoțit de obicei acolo de un executor regal sau *homo regius*).

De la mijlocul secolului al XIV-lea, a devenit o regulă generală, pentru scribii care au întocmit documentul, de a numi canonicul care a fost desemnat pentru a efectua aceste servicii externe și de a oferi o indicație a rangului său. Membrii ai *loca credibilia* trimiși să se ocupe de aceste afaceri externe, canonicul sau fratele, erau instruiți în cutumele regionale (*consuetudo terrae*) și cutumele regale (*consuetudo regni*), indiferent de originea sau limba lor

maternă. După ce a terminat sarcina primită, canonicul sau fratele revenea la capitlul sau convent și prezenta un raport oral.

Acest lucru a fost ulterior inclus în scrisoarea de relatare, care a fost trimisă înapoi la curie sau la judecător. Scrisoarea de relatare presupunea că un *statutio* sau *reambulatio* au fost efectuate sau în cazul în care a fost contestată, a dat detaliile necesare. În cazul unei anchete, scrisoarea de relatare rezuma probele care au fost prelevate din locul respectiv. În unele cazuri, locurile de adevărire emiteau și copii ale scrisorilor menționate mai sus pentru părțile implicate. Acestea puteau dovedi faptul că o posesiune era ținută nejustificat, ilegal mărginită, sau a avut loc o încălcare violentă a proprietății, sau pentru a clarifica diferite dubii privitoare la proprietatea respectivă. În cazul în care aceste scrisori erau insuficiente ca probe, curia sau judecătorul puteau cere locului de adevărire să desfășoare cercetări mai amănunțite sau să cheme în instanță părțile vătămate.⁴⁶

Locuri de autentificare au fost foarte asemănătoare între ele în ceea ce privește veniturile pe care le obțineau din activitatea lor (în special taxele permise pentru emiterea unui document, efectuarea unei anchete și așa mai departe). Este dificil să se estimeze cu exactitate venitul total al acestor case, pentru că nu există nici o informație disponibilă cu privire la numărul de bunuri tranzacționate prin *locus credibilis*. Există însă mai multe articole în decrete adoptate în cursul secolelor XIII-XIV, care au stabilit taxele pentru procurarea documentelor și pentru efectuarea de alte servicii. Deși multe dintre aceste pasaje se referă la taxele care s-au datorat cancelariei regale, ele încă furnizează unele dovezi indirecte cu privire la costurile percepute de locurile de adevărire.

Este evident, de exemplu, că inițialele ornate sau vopsite au crescut prețul unui privilegiu emis. Chiar și pe cele relativ simple, un decalaj (*sigla*) poate fi găsit, lăsat pentru inițialele ce urmau a fi inserate mai târziu. Acest lucru sugerează că scrierea și decorarea manuscriselor reprezintă diferite faze în producția lor. În ceea ce privește comandamentul de la Székesfehérvár al Ospitalierilor, toate dovezile ornamentale dispar după 1280. Acest lucru s-a datorat probabil fie sărăciei relative a părților care au apelat la acest loc special de autentificare, fie creșterii numărului actelor emise de *scriptorium*-ul său. De la mijlocul secolului al XIV-lea, inițialele decorative, au reapărut, dar niciodată nu au atins nivelul anterior. Un alt factor a fost apariția hârtiei, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, care a înlocuit treptat pergamentul oferind o alternativă ieftină și accesibilă, cu costuri de producție infinit mai mici.⁴⁷

O problemă frecventă a locurilor de adevărire, se referea la emiterea de documente false. În istoriografia recentă, despre practica și scrierea în Evul Mediu, mai cu precădere asupra utilizării actului scris cu valoare probatorie s-a dedicat istoricul Susana Andea, care în articolul intitulat *Considerații referitoare la practica falsificărilor de acte în transilvania (sec. XIII-XVII)*, ne descrie situația și nevoia din care apar aceste falsuri.

Considerând că marea majoritate a actelor scrise proveneau din mediul ecleziastic, reprezentate prin locurile de adevărire, iar cele din orașe sunt în număr redus sau inexistente în secolele XII-XIII, autoarea ne oferă o posibilă explicație a "plăsmuirii actelor,": "Marea majoritate a falsurilor datate sec. XII, începute de sec. XIV, s-au substituit documentelor date de cancelaria regală, actul emis de rege având valoarea probatorie de necontestat."⁴⁸

Un aspect interesant al acestor eforturi de falsificări de documente (daniei de moșii, hotărniciri de moșii, dreptul de percepere a vănilor, de scutiri de plata dărilor etc.), este momentul în care apăreau falsurile, anume după două sau trei decenii, sau chiar la o distanță mai mare de

timp. Ideea conform căreia " Uneori ea (falsificarea) a fost determinată de pierderea actelor și de imposibilitatea de a se dovedi drepturile deținute,⁴⁹ nu explică producerea de falsuri, ci dimpotrivă impune o nevoie de a produce actele necesare după cele originale din arhiva, sau locul de depozitare al locului de adevărire. Producerea de documente false, apare când nu există documente ce ar contesta acest fals, sau de preferință nici martori, în secolul al XIII-lea și cel puțin prima parte al secolului al XIV martorii au încă o mare prioritate față de actul scris.

4. Concluzii

Secolele XII-XIII înregistrează un progres enorm în ceea ce privește instituționalizarea regatului maghiar și afirmarea autorității în ierarhia sa guvernamentală. Documentele, actele scrise se bucură de progres până în jumătatea secolului al XIII-lea, când invadează mongolii regatul și urmează aproximativ cincizeci de ani de penumbră în istoriografia regatului. Cu toate acestea după instaurarea dinastiei de Anjou pe tronul regatului maghiar emiterea de documente și locurile de adevărire cresc exponențial ca număr. Eforturile de centralizare a autorității regale, de a controla și emite documente ce "iau și dau" drepturi, s-au concretizat în domnia celui de al doilea rege angevin, Ludovic I. Un caz interesant pentru Transilvania a fost reprezentat de trecerea tergiversată de la chirografe la documentele emise de cancelaria regală și locurile de adevărire, precum și păstrarea procedurii de judecată : "proba de foc", cu mult după interzicerea ei în canoanele conciliului de la Lateran IV. Sperăm ca prin prezentul studiu să stârnim interesul nu doar a istoricilor ci și a juriștilor spre o parte mai puțin studiată a istoriei noastre, istoria instituțională și istoria dreptului, așa cum reiese ea din terminologia aferentă documentelor și de asemenea să încercă să de debarasăm de conotația peiorativă a adjectivului "medieval".

* Ph.D. Student at "Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca; mihaisaftas.259@gmail.com.

¹ Într-un studiu din ani 1990, *loca credibilia* erau descrise ca o tradiție cu o vechime de câteva secol: "Municipal archives and archives of trustworthy places (*loca credibilia*) that fulfilled public notarial functions began in the Middle Ages". Peter, Draskaba, Juraj Spiritza, "The Solution of the Space Requirements of State Archives in Slovakia". În *The American Archivist*. 1990. p. 484-487.

² Nora, Berend, Przemysław Urbańczyk, e Przemysław Wiszewski. 2013. *Central Europe in the High Middle Ages : Bohemia, Hungary and Poland c.900- c.1300*. Cambridge; New York: Cambridge University Press. p. 488.

³ Ines Angjeli, Murzaku. 2016. *Monasticism in Eastern Europe and the Former Soviet Republics*. London : Routledge: Taylor and Francis Group. p.89.

⁴ Engel, Pál. 2011. *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei Medievale 895-1526*. 2nd. Cluj-Napoca: Mega. p.152.

⁵ Ibidem.

⁶ Martyn, Rady. 2015. *Customary Law in Hungary: Courts, Texts, and the Tripartitum*. Oxford: Oxford University Press. p.37-37.

- ⁷ O posibilă explicație a etimologiei termenului de magistru este următoarea: "Aceasta ar fi putea fi o explicație ușor superficială a nașterii accepțiunii de magistru=maestru, erudit, care justifică parțial și insuficient restul accepțiunilor avute sau dobândite de *magister*. Educația primită în universitățile medievale din Europa (Roma, Paris, Bologna, Viena, Praga, etc.), în accepțiunea medievală a universității, a adus cu sine cunoștințe temeinice din domeniul dreptului roman, al celui canonic, din domeniul medicinei, etc. ca și primirea titlului de magistru pentru cei care și-au încheiat studiile". Susana, Andea. 2013. « De la magister la *litteratus* în scrierea medievală transilvăneană.» In *Scris și societate în Transilvania secolelor XIII-XVII*, Cluj-Napoca: Editura Argonaut. p. 28-29.
- ⁸ Termenul de *magister* apare cu următoarele sensuri în lexiconul lui Niermeyer, *Mediae Latinitatis lexicon minus*. Primul sens este de: *maître d'esclaves, chef préposé à un groupe de serfs — slave-foreman, chief of a group of serfs*. Cel de al doilea sens este de: *chef des tenanciers dans un domaine — head of manorial land-tenants*. Ultimul sens oferit este de: *judge local, régisseur de domaine — local judge, manorial officer*.
- ⁹ "Alături de aceștia, dar fără a face parte din categoria baronilor, actele consemnează calitatea de magistru pentru unii membrii ai cancelariei regale. Cancelarul curții (*cancellarius aule regie*) a aparținut mediului ecleziastic, fiind episcop sau arhiepiscop. Alături de el, frecvent este menționat ca și magistru vicecancelarul (*vicecancellarius*). Și acesta a provenit din mediul ecleziastic, fiind de regulă, cel puțin în secolul al XIII-lea, prepozit, cum a fost cazul magistrului Benedict, prepozit de Sibiu la 12616, de Arad în intervalul anilor 1263-12737. Tot cu calitatea de magistru este menționat notarul special al curții regelui, prepozit și el, de ex. la 1279 Bartholomeu, prepozit de Agria, la 12849 Theodor, prepozit de Sibiu, și alții. Evident că în aceste situații titlul de magistru are legătură cu scrierea și cu educația primită la universități europene. Pentru secolul al XV-lea aflăm mai multe exemple de protonotari ai cancelariei regale, purtători ai titlului de magistru și cu educație solidă la universități din străinătate care au fost ardeleni de origine." Andea, Susana. 2013. « De la magister la *litteratus* în scrierea medievală transilvăneană.» In *Scris și societate în Transilvania secolelor XIII-XVII*, Cluj-Napoca: Editura Argonaut. p.30.
- ¹⁰ Hunyadi, Zsolt. 2003. «Administering the Law: Hungary's Loca Credibilia.» In *CUSTOM AND LAW IN CENTRAL EUROPE*, by Martyn Rady, 25-35. Cambridge: Centre for European Legal Studies, Faculty of Law, University of Cambridge. p.26.
- ¹¹ Andea, Susana. 2013. «De la magister la *litteratus* în scrierea medievală transilvăneană» În *Scris și societate în Transilvania secolelor XIII-XVII*, Cluj-Napoca: Editura Argonaut. p.32.
- ¹² "Titlul de magistru a fost utilizat de membrii capitulurilor din Oradea, Alba Iulia, Arad, fiind purtat de prepozit, de arhidiacon etc. Sunt interesante concluziile cercetărilor efectuate asupra nivelului de educație atins de prepoziții capitulului din Alba Iulia¹⁹ corelate cu originea socială a acestora. Și aici, la fel ca și în cazul nobilimii, cei mai educați prepoziți au fost cei de origini mai modeste dar, în același timp, surprinzător este faptul că numărul prepoziților cu instrucție la o universitate nu a fost majoritar, că doar un sfert dintre ei, în intervalul secolelor XIII-XVI, au urmat o universitate și au putut să poarte titlul de magistru." Ibidem. p.32-34.
- ¹³ Pál, Engel. 2011. *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei Medievale 895-1526*. Cluj-Napoca: Mega. p.148-152.
- ¹⁴ Swanson, Robert. 1997. «Universis Christi Fidelibus: the Church and its Records.» *Pragmatic literacy, East and West, 1200-1330*. Woodbridge, Suffolk, UK: Boydell Press. 147-164. p.151.
- ¹⁵ Andea, Susana, Avram Andea, Adinel Dincă, e Livia Magina. 2013. *SCRIS ȘI SOCIETATE ÎN TRANSILVANIA SECOLELOR XIII-XVII*. Cluj-Napoca: Argonaut.
- ¹⁶ Ibidem. p.7.
- ¹⁷ Ibidem.
- ¹⁸ Swanson, *op.cit.* p.160.
- ¹⁹ Ibidem. p.160-161.
- ²⁰ Hunyadi, *op.cit.* p.26.
- ²¹ Ibidem. p.26.

²² Ibidem. p.27.

²³ Ibidem.

²⁴ Andea, Susana. 2013. «Preambului actelor și practica scrierii» In Scris și societate în Transilvania secolelor XIII-XVII, 17-28. Cluj-Napoca: Editura Argonaut. p.17.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Cahen, Gilbert. 1970. L'amandellerie, institution messine de juridiction gracieuse au Moyen Age. Le Lorrain. p.1.

²⁷ "En réalité, d'autres villes ont organisé à la même époque le dépôt et la conservation d'une trace écrite des contrats. On y rencontre des arches et même dans l'une d'elles, à Cologne, des amans. Elles sont situées dans une vaste région, englobant, de la Somme à la Baltique, le nord de la France, les Pays-Bas et la plaine allemande."

Ibidem. p.1-2.

²⁸ "Au cours du XII siècle, en raison de l'activité économique, la preuve testimoniale fut améliorée par l'institution dite du « record », c'est-à-dire d'un témoignage officiel irrécusable, rendu soit par l'échevinage tout entier, soit par quelques-uns de ses membres, soit par des bourgeois ou des officiers désignés par lui." (Cahen 1970, 2)

²⁹ Ibidem. p.5.

³⁰ Andea, Preambului actelor și practica scrierii 2013, p. 19.

³¹ "În general, se poate constata o anume libertate în a se expune propria voință, opinie, în cuprinsul propriu-zis al actului. Acest aspect poate fi sesizat în special în privilegiile solemne și mai puțin în mandate, porunci etc. De regulă preambulul sau *arrega* actelor cuprinde diferite exprimări ale voinței emitentului, atipice stilionarului actelor, fapt care le și diferențiază. Dar, trebuie menționat că nu toate actele solemne au inclusă acesta parte în structura actului. Aceste intromisiuni în stilionarul documentului au fost inspirate din scrieri biblice, în special în cazul actelor emise de persoane din mediul ecleziastic, din scrieri filosofice dar și din experiența umană acumulată pe parcursul vremii. Chiar dacă în aparență par lipsite de relaționare cu cele cuprinse în act, o analiză fie ea și sumară, duce la constatarea că, dimpotrivă, formulările din preambul sunt adecvate conținutului actului. În actul dat de regele Bela al III-lea, la 1181, o poruncă de restituire a unor iobagi, însoțită de menționarea pertinențelor și hotarele moșiilor, aflăm într-un preambul una din primele formulări cu considerații referitoare la grija egală a regelui atât pentru cei bogați cât și pentru cei săraci." Ibidem. p.21.

³² Hunyadi, *op. cit.*, p.28.

³³ Ibidem. p.29.

³⁴ "A second group of scholars – including Ferenc Eckhart, Imre Szent-Petery, L. Bernát Kumorovitz and György Bónis – have argued that the places of authentication evolved as autochthonous institutions and that they originated out of the office of *pristaldus* (usually translated as bailiff) and of the role played in the eleventh and twelfth centuries by the major chapter-houses in administering ordeals" Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem. p.29-30.

³⁷ Ibidem. 30.

³⁸ Ibidem. 30.

³⁹ Andea, Preambului actelor și practica scrierii 2013, p.24.

⁴⁰ "Trebuie remarcat în acest context că, pe lângă autoritatea regală (*regia auctoritas*) în epocă, în lumea catolică a regatului Ungariei s-a bucurat de mare trecere și autoritate biserica catolică. Actele emise de cancelaria papală au influențat în regatul maghiar scrierea împreună cu principiile promovate în materie de drept. Un astfel de principiu susținea că, după moartea martorilor menționați în act, doar actele scrise de *manus publica* sau care au fost întărite de pecete autentică sunt valabile. Probabil că sub influența acestor idei, documentele emise de cancelaria regală, apoi de alte cancelarii, încep să poarte urma peceților, dovadă a recunoașterii importanței acestora, lângă care, pe mai departe, sunt înșirați martorii

care, prin prestigiul lor, confereau credibilitatea acceptată de societate.,, Susana Andea, *Actul scris și valoarea lui probatorie în practica judiciară din Transilvania (SEC. XIII-XIV)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LIII, 2014, p. 199-212.

⁴¹ Susana Andea, *Actul scris și valoarea lui probatorie în practica judiciară din Transilvania (SEC. XIII-XIV)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LIII, 2014, p. 199-212.

⁴² Hunyadi, *op. cit.* p.31.

⁴³ Andea, Preambului actelor și practica scrierii 2013, p. 20-21.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Hunyadi, *op. cit.* p.33.

⁴⁶ Ibidem. p.33-34.

⁴⁷ Ibidem. p. 34-35.

⁴⁸ Susana Andea, *Considerații referitoare la practica falsificărilor de acte în Transilvania (sec. XIII-XVII)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LIV, 2015, p. 339-348. Disponibil și în varianta online, la <http://www.historica-cluj.ro/anuare/AnuarHistorica2015/20.pdf>

⁴⁹ Susana Andea, *Considerații referitoare la practica falsificărilor de acte în Transilvania (sec. XIII-XVII)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LIV, 2015, p. 339-348. Disponibil și în varianta online, la <http://www.historica-cluj.ro/anuare/AnuarHistorica2015/20.pdf>